

*ARKADIUSZ KOŁODZIEJ**
*AGNIESZKA KOŁODZIEJ-DURNAŚ***

**O ROZUMIENIU, WDRAŻANIU
I POTRZEBIE WYCHOWANIA MORSKIEGO. WYCHOWANIE
MORSKIE W OPINIACH NAUCZYCIELI
Z WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

Słowa kluczowe: socjologia morska, wychowanie morskie, socjologia wychowania, edukacja morska, młodzież

Streszczenie

Jednym z wielu przedmiotów zainteresowania socjologii morskiej, obok ludzi morza, procesów związanych z morzem i lokalnych społeczności nadmorskich, jest od kilku dekad wychowanie morskie. Idea wychowania morskiego oraz działania z nią związane ulegają ciągłym przekształceniom. Celem artykułu jest określenie dzisiejszych sposobów rozumienia wychowania morskiego oraz zasad wprowadzania tej idei w życie przez nauczycieli różnych poziomów nauczania.

Autorzy artykułu przedstawiają wyniki badań opinii nauczycieli (badania ilościowe, ankieta pocztowa) zatrudnionych w szkołach województwa zachodniopomorskiego. Starano się odpowiedzieć na dwa podstawowe pytania: jakie formy wychowania morskiego są preferowane przez nauczycieli oraz jakie funkcje powinno ono (ich zdaniem) pełnić w procesie wychowawczym.

* dr Arkadiusz Kołodziej, Instytut Socjologii, Uniwersytet Szczeciński, kolodziej.socjologia@gmail.com.

** dr hab. Agnieszka Kołodziej-Durnaś, Instytut Socjologii, Uniwersytet Szczeciński, akodu@whus.pl.

Zdaniem respondentów wychowanie morskie jest czymś pożądanym, szczególnie jeśli zostanie wpisane w proces budowania tożsamości regionalnej.

Wprowadzenie

Morze oraz związana z nim aktywność ludzka są stałym przedmiotem zainteresowania człowieka, czego wyrazem jest literatura marynistyczna, malarstwo o tematyce morskiej, mitologie ludów pochodzących z różnych stron świata i wiedza potoczna ludzi, którzy zawsze, nawet jeśli nigdy nie widzieli morza, mają o nim jakieś wyobrażenie.

Wyobrażenia o morzu, zarówno te zobiektywizowane (np. wizje artystyczne), jak i te obecne w wymiarze świadomościowym (wyobrażenia jednostkowe), często odbiegają od stanu faktycznego. Morze, praca na morzu, ludzie morza, czy patrząc szerzej cała rzeczywistość nautyczna, są często światem poza zasięgiem, niedostępnym naszej obserwacji. Cechy odległej rzeczywistości morskiej ulegają wtedy łatwo wyraźnemu wyolbrzymieniu. Morze staje się jednocześnie groźniejsze i piękniejsze, co w praktyce jeszcze bardziej oddala je od zwyczajnej codzienności. Podobnie jest z wyobrażeniami na temat ludzi morza. Przypisywane są im zwykle skrajne charakterystyki. Są piratami bądź bohaterami, z reguły ludźmi odważnymi i zdecydowanymi, przeciwieństwem jednostek przeciętnych czy nijakich. Pod znakiem zapytania stoi zawsze kwestia ich dostosowania do zasad obowiązujących na lądzie¹. Odwadze ludzi morza często towarzyszyć ma skłonność do awanturnictwa.

Wskazany przestrzenny dystans (morze jako rzeczywistość odległa) różni się od „odległości czasowej”, czyli rzeczywistości niedostępnej, bo dawno już minionej. Jak słusznie zauważa Pitirim Sorokin, uzasadniając swoją słyną tezę o „beztrendowej fluktuacji”: „Z dystansu wszystko wydaje się szare i bezkształtne i jesteśmy skłonni sądzić, że w zamierzchłej przeszłości wszystko było szare i statyczne. Jednak nie jest to obraz rzeczywistej sytuacji”². Takiego rzeczywistego odwzorowania nie tworzy też obraz rzeczywistości morskiej, która jako odległa jawi nam się często nie w szarych, lecz przeciwnie – w przejawaskrawionych barwach.

¹ Eugeniusz Koczorowski, *Ludzie od masztów i żagli* (Gdańsk: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986), 9.

² Pitirim Sorokin, *Ruchliwość społeczna* (Warszawa: IFiS PAN, 2009), 150.

Wskazane zniekształcenie obrazu, zarówno tego odległego czasowo, jak i odległego przestrzennie, wynika w dużej mierze z braku wiedzy. Niedostatek ten w połączeniu z powszechnym zaciekawieniem morską rzeczywistością daje możliwości celowego, społecznie funkcjonalnego kształtowania wyobrażeń o tych odległych realiach. W przypadku rzeczywistości nautycznej potrzeba kształtowania „właściwego” obrazu środowiska morskiego i pracy na morzu ma swoje mocne uzasadnienie, opierające się na ogromnym potencjale gospodarczym morza. Tylko pozytywny stosunek do morza, właściwe postawy i emocje związane z pracą na morzu i zawodami morskimi dają szansę na efektywne gospodarze wykorzystanie jego bogactwa.

Intencjonalnym i zinstytucjonalizowanym elementem procesu kształtowania „właściwej” wiedzy o rzeczywistości morskiej jest „wychowanie morskie”. Mimo iż leży ono w kręgu zainteresowań socjologów morskich od ponad półwiecza³, nie wykształcił się jeden obowiązujący sposób jego rozumienia. Jak pokazano w dalszej części tekstu, różni badacze odmiennie definiują wychowanie morskie. Jednym z nadrzędnych jego celów pozostaje jednak takie kształtowanie jednostek, które umożliwi efektywną eksploatację morza. Niniejszy artykuł przybliży podstawowe definicje, zróżnicowane cele, elementy instytucjonalizacji oraz sposoby wdrażania wychowania morskiego w Polsce. W empirycznej części artykułu podjęto natomiast problematykę postrzegania i wdrażania wychowania morskiego przez nauczycieli szkół szczecińskich. Jest to próba uchwycenia dzisiejszego potencjału wychowania morskiego.

Wychowanie morskie – konceptualizacja

Wieloznaczność danego pojęcia w socjologii trudno nazwać sytuacją nietypową. Czasami, jak ma to miejsce w przypadku struktury społecznej, kapitału społecznego czy systemu społecznego, wieloznaczność sięga tak daleko, że trudno jest, może poza najogólniejszym poziomem, znaleźć dla ich rozumienia wyraźny wspólny mianownik. Wychowanie morskie nie jest jednym z tych pojęć, w przypadku których nie jest możliwe znalezienie wspólnej płaszczyzny łączącej poszczególne znaczenia. Różnice w rozumieniu wychowania morskiego są

³ Ludwik Janiszewski, *Rybaczy dalekomorscy. Studium socjologiczne* (Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1967), 158–164; Robert B. Woźniak, „Społeczne ramy wychowania na statku morskim”, *Nautologia* 2 (1981): 58; Wioleta Bryniewicz, *Geneza i dzieje socjologii morskiej* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2004), 30–38.

jednak na tyle istotne, że nie sposób pominąć tu kwestii definicyjnych i przejść niejako z marszu do bardziej szczegółowych zagadnień.

Decydując się na przegląd sposobów rozumienia wychowania morskiego, w dalszej części tekstu przyjęto kontekst funkcjonalny. Oznacza to, że najważniejszym kryterium wyodrębniania poszczególnych stanowisk i różnych rozumień wychowania morskiego będzie społeczna rola, jaką ma ono wypełniać. Mówiąc bardziej szczegółowo, interesować nas tu będą dwa kryteria. Pierwsze dotyczy adresatów wychowania morskiego, czyli osób, do których skierowane mają być czynności wychowawcze. Wychowanie ma bowiem z definicji charakter intencjonalny, jest świadomym kształtowaniem innych, obejmuje czynności mające przynieść określony (założony wcześniej) efekt społeczny⁴. Mówiąc o wychowaniu, nie sposób zatem pominąć kwestii jego adresatów. Drugie kryterium odnosi się do celu działania – a więc nie pytamy o to, kogo chcemy wychowywać, ale w jakim celu chcemy podejmować trud wychowawczy i jakie skutki mają przynieść podejmowane czynności wychowawcze.

Uwzględniając wskazane pytania (kryteria), należy stwierdzić, że podstawowa perspektywa wychowania morskiego każe rozumieć je w kategoriach ogólnospołecznego wychowywania młodych ludzi poprzez bezpośrednią, morską aktywność samych wychowanków. Tak wskazane rozumienie wychowania morskiego przedstawia Waldemar Mieczkowski:

I po co to wszystko? – pyta retorycznie Mieczkowski o przydatność działań w obszarze wychowania morskiego prowadzonego przez Centrum Wychowania Morskiego Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) – W dzisiejszym świecie, gdzie pieniądź odgrywa coraz większą rolę, warto pokazać młodym ludziom, że jest inny sposób spędzania wolnego czasu niż oglądanie głupawych seriali w telewizji albo bieganie z kijem baseballowym po ulicy. A poza tym, w rejsie, na pokładzie żaglowca, w kontakcie z bezwzględny żywołem można kształtować cechy potrzebne do funkcjonowania w społeczeństwie. Poprzez emocje, przygodę, wspólną pracę można osiągnąć znakomite efekty wychowawcze. I myślę, że o to nam chodzi⁵.

⁴ Ewa Syrek, *Wychowanie jako przedmiot analiz pedagogiki społecznej i socjologii wychowania* (Katowice: Uniwersytet Śląski, 1987), 37–39.

⁵ Waldemar Mieczkowski, „Działalność Centrum Wychowania Morskiego ZHP”, w: *XIV Sejmik Morski, Edukacja Morska w Polsce*, red. Izabella Dunin-Kwinta (Szczecin: Wydawnictwo Foka, 1998), 121.

W pierwszym i być może najbardziej intuicyjnym rozumieniu wychowanie morskie jawi się zatem jako rodzaj oddziaływania, który odnosi się do szeroko rozumianej kategorii młodzieży, a sam proces wychowawczy bazować ma na bezpośrednim kontakcie z morzem, czego głównym przykładem mogą być rejsy na żaglowcach. Pisząc o szerokim rozumieniu kategorii młodzieży, mamy tu na myśli młodych ludzi, którzy niekoniecznie w przyszłości będą zawodowo związani z morzem. Zauważmy, że głównym celem wychowania morskiego w rekapitulowanym tu ujęciu jest przede wszystkim kształcenie cech niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie; nie mówimy więc o przygotowaniu do samej pracy na morzu. Rozumienie takie sprawia, że kontakt i aktywność związana z morzem stają się jednym z wielu ogólnych, ukierunkowanych na ten sam cel sposobów wychowywania. Wychowanie morskie w tym ujęciu służy temu samemu co wychowanie przez sport, kulturę wysoką lub dowolną inną aktywność kształtującą właściwe, prospołeczne, pożądane gospodarczo i kulturowo postawy, kompetencje i cechy młodzieży.

Drugi sposób rozumienia wychowania morskiego, wyróżniony ze względu na funkcje, jakie ma pełnić w społeczeństwie, oraz ze względu na adresatów wychowania, wiąże się z kształtowaniem właściwej świadomości morskiej. Tak wskazane rozumienie wychowania morskiego przedstawia Elżbieta Marszałek:

Celem, który LMiR [Liga Morska i Rzeczna – dop. A.K.] stawia na pierwszym planie, jest kształtowanie i stały rozwój świadomości morskiej społeczeństwa jako jednej z podstaw bytu narodowego, jak również uświadamianie dzieciom i młodzieży roli i znaczenia szeroko rozumianej gospodarki wodnej, żeglugi morskiej i śródlądowej, ochrony środowiska, a także sportów wodnych, turystyki i rekreacji⁶.

Podobne stanowisko związane z rolą wychowania morskiego prezentował w okresie PRL-u Tadeusz Olchowy:

Stałe przekształcanie się Polski Ludowej w państwo przemysłowo-morskie pociąga za sobą ogromne konsekwencje natury nie tylko techniczno-eksploatacyjnej, lecz również i psychospołecznej. Ten ostatni typ konsekwencji da się w ostatecznej instancji sprowadzić do dwu wielkich zadań, a mianowicie: po pierwsze – przekształcania świadomości społecznej naszego narodu

⁶ Elżbieta Marszałek, *Wskazówki metodyczne do pracy szkolnych kół Ligi Morskiej i Rzeczej* (Szczecin: Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Turystyczna w Szczecinie, 2002), 7–8.

z typowo lądowej w morską, co postuluje intensyfikację procesu powszechnego wychowania morskiego oraz po drugie – świadomego, opartego na naukowych podstawach procesu kształtowania świadomości społeczno-zawodowej ludzi morza – marynarzy⁷.

Kształtowanie świadomości morskiej jako główny cel wychowania morskiego ma obejmować tu zatem nie tylko młodzież, lecz także całe społeczeństwo. Właściwie ukształtowana świadomość morska jako wynik wychowania morskiego opierać się ma na rozumieniu narodowej i społecznej roli morza. Szczególnie istotna w obrębie tego procesu wychowawczego jest wiedza o znaczeniu morza i dostępu do morza. Zauważmy, że zmianie ulega tu zarówno adresat działań w obrębie wychowania morskiego (wychowanie ukierunkowane jest tym razem na całe społeczeństwo), jak i sam cel podejmowania tych działań.

W trzecim rozumieniu wychowania morskiego, które pobrzmiewa także w przytoczonym cytacie, podkreśla się konieczność kształtowania pewnego etosu pracy na morzu wśród samych ludzi morza. Potrzebie tej odpowiadają czynności wychowawcze ukierunkowane na wykształcenie dumy z pracy na morzu oraz na rozbudzenie pasji morskiej. Starania te podyktowane były zjawiskiem rezygnacji młodych ludzi po ukończeniu szkół morskich z pracy na morzu. Szacuje się np., że w okresie międzywojennym w Polsce dla niektórych roczników absolwentów wydziału mechanicznego odsetek rezygnacji z pracy na morzu sięgał od 40 do 60%⁸. To negatywne zjawisko, zarówno z perspektywy szkół morskich, jak i gospodarki morskiej, wykształciło nową potrzebę wychowania morskiego w obrębie samych szkół morskich. Wychowanie to miało wiązać absolwentów morskich kierunków z pracą na morzu poprzez ukazanie jej szczególnej, ponadprzeciętnej wartości, niesprowadzalnej wyłącznie do aspektu materialnego. Wychowanie morskie można tu zatem traktować w kategoriach rozbudzania pasji pracy na morzu wśród uczniów (studentów) szkół morskich.

⁷ Tadeusz Olchowy, „Podstawowe procesy i etapy kształtowania się świadomości społeczno-zawodowej marynarzy”, w: *Ludzie morza*, red. Ludwik Janiszewski (Szczecin: Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie, 1969), 73.

⁸ Lech Milian, *Zawód marynarza floty transportowej* (Gdynia: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Morskiej, 1974), 60.

Kolejne, czwarte już rozumienie wychowania morskiego ukierunkowane jest na kształcenie właściwych kwalifikacji ludzi morza⁹. Tak wskazane rozumienie przedstawia Lech Milian:

Wychowanie to [wychowanie morskie – dop. A.K.] staje się fragmentem wiedzy i umiejętności wykształconego marynarza, które nazywają się kwalifikacjami psychospołecznymi. Zaliczyć do nich można trzy podstawowe umiejętności oparte na wystarczająco pogłębionej wiedzy teoretycznej: a) do życia w grupie załogowej, b) aktywnego oddziaływania na tę grupę i c) wykorzystywania tzw. czasu wolnego w obrębie statku¹⁰.

Wychowanie takie, zdaniem cytowanego autora, powinno stać się jednym z elementów kształcenia w szkołach morskich. Wychowanie morskie miałyby tym samym uzupełniać wykształcenie czy kompetencje techniczne o nowy społeczny wymiar życia w grupie, w specyficznym środowisku pracy. Wychowanie morskie ma być tu formą adaptacji społecznej ludzi do pracy na morzu. Dodajmy, że wielu badaczy ludzi morza postrzega statek dalekomorski w kategoriach instytucji totalnej¹¹. Wychowanie, o którym piszemy w tym miejscu, byłoby składową programu szkolnego, obejmującego elementy socjologiczne i psychologiczne, dostosowującego do życia właśnie w tej specyficznej instytucji zamkniętej. Takie rozumienie wychowania morskiego otwiera edukację morską na elementy i osiągnięcia nauk społecznych, w tym na dorobek socjologii morskiej i psychologicznych badań nad problemami pracy ludzi morza. W obrębie takiego rozumienia wychowania morskiego zawrzeć możemy także wysiłki wychowawcze ukierunkowane na kształcenie właściwych marynarskich cech osobowości (odwagi, odporności psychicznej, odpowiedzialności) oraz starania związane z budowaniem pożądanego przez przełożonych „pozytywnego stosunku emocjonalnego” do pracy na morzu¹².

⁹ Helen Sampson, Lijung Tang, „Strange things happen at sea: training and new technology in a multi-billion global industry”, *Journal of Education and Work* 29 (2016), 8: 982–984.

¹⁰ Milian, *Zawód*, 240.

¹¹ Bryan Nolan, „A Possible Perspective on Deprivations”, w: *Seafarer and Community, Towards a Social Understanding of Seafaring*, red. Peter H. Fricke (London: Croom Helm Ltd, 1973), 88–89; Ole W. Tenfjord, „Mental Diseases Among Norwegian Seamen”, *Biuletyn Instytutu Medycyny Morskiej w Gdańsku* 17 (1966), 3: 373.

¹² Zenon Borucki, *Osobowość a przystosowanie zawodowe marynarza* (Wrocław: Ossolineum, 1986), 34.

Ostatnim zidentyfikowanym w literaturze przedmiotu sposobem rozumienia wychowania morskiego jest traktowanie tej działalności jako odpowiedzi na bezpośrednie zapotrzebowanie gospodarki morskiej na dopływ nowych kadr. Praca na morzu wiąże się z wieloma zagrożeniami, wyrzeczeniami i trudnościami. W najogólniejszym ujęciu można je podzielić na zagrożenia (niedogodności) fizyczne (hałas, wibracje, warunki klimatyczne, kołysanie itd.), psychologiczne (rozłąka z rodziną, odosobnienie) i społeczne (życie w małej grupie)¹³. Wszystkie te czynniki (niedogodności pracy na morzu) w mniejszym bądź większym stopniu są uświadomione przez potencjalnych kandydatów w zawodach bezpośrednio związanych z morzem. W kontekście zagrożenia niedoborem kadr wychowanie morskie może pełnić rolę zachęcania młodych ludzi do wyboru właśnie takiej drogi rozwoju zawodowego¹⁴. Ponownie zatem wychowanie morskie skierowane jest na ludzi młodych, jednak nie tyle w celu wykształcenia w nich społecznie oczekiwanych postaw czy cech, ile zachęcania i motywowania ich do związania życia zawodowego z morzem. Szczególną rolę przy takim rozumieniu wychowania morskiego odgrywać będą wszelkie treści pomagające promować zawody morskie. Nośnikiem tych treści mogą być zarówno lektury szkolne, jak i filmy czy gry komputerowe o tematyce morskiej, ukazujące życie na morzu w kategoriach pozytywnych, np. w kategoriach przygody.

Wykorzystanie dwóch kryteriów wyodrębniania odmiennych sposobów rozumienia wychowania morskiego pozwoliło zwrócić uwagę na kolejną istotną dla tego rozumienia kwestię, jaką są środki niezbędne do realizacji wychowania morskiego (sposoby jego realizacji). W ramach przypomnienia i podsumowania przypomnijmy zatem, że:

1. W wychowaniu morskim, tak jak w innych rodzajach wychowania, obecny musi być element intencjonalności; wychowanie musi mieć swojego adresata, musi być na kogoś celowo ukierunkowane¹⁵. Adresaci wychowania morskiego są różnie, w różnych podejściach definiowani. Zgodnie z powyższą analizą zauważyć należy, że mogą to być dzieci i młodzież,

¹³ Zenon Borucki, „Czas wolny marynarzy na lądzie a problem przystosowania”, w: *Czas wolny marynarzy na lądzie*, red. Ludwik Janiszewski (Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Zachodniopomorskiego w Szczecinie, 1973), 107.

¹⁴ Ana Gundic, Lovro Maglic, Damir Zec, „Recent developments in higher maritime education in Croatia”, *Scientific Journal of Maritime Research* 29 (2015): 115–121; Athanasios A. Pallis, Adolf K.Y. Ng, „Pursuing maritime education: an empirical study of students’ profiles, motivations and expectations”, *Maritime Policy & Management* 38 (2011), 4: 369–393.

¹⁵ Robert B. Woźniak, *Mikrosocjologia edukacji w zarysie* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012), 81.

- wszyscy członkowie danego społeczeństwa, młodzi ludzie przygotowujący się do pracy na morzu, sami ludzie morza.
2. Nadrzędnym celem wychowawczym, zależnie od przyjętego stanowiska, może być: kształcenie właściwych cech i postaw pożądanych w społeczeństwie, kształcenie świadomości społecznego, narodowego i gospodarczego znaczenia morza, kształcenie cech niezbędnych do pracy na morzu, budowanie pozytywnej wizji pracy na morzu.
 3. Wdrażanie wychowania morskiego może obejmować działania dydaktyczne prowadzone bezpośrednio (bezpośredni kontakt wychowawcy z wychowankiem). Może się ono odbywać: w obrębie przedszkoli, szkół podstawowych, gimnazjalnych, morskich, innych instytucji, w trakcie rejsów na żaglowcach. Wychowanie morskie może się także opierać na stycznościach pośrednich: w oparciu o literaturę piękną, prasę, przekaz telewizyjny, dokumenty na temat morza. Może być ono zatem także różnicowane na podstawie odmienności sposobów wywierania wpływu, który może polegać zarówno na bezpośrednim, jak i pośrednim oddziaływaniu na wychowanka¹⁶.

Instytucjonalny wymiar wychowania morskiego

Zaczątki instytucjonalizacji wychowania morskiego można dostrzec już w okresie II Rzeczypospolitej równoległe do pierwszych znaczących inwestycji w statki dalekomorskie (floty rybackiej i handlowej). Powojenna Liga Morska istniała do 1953 roku¹⁷. Proces instytucjonalizacji wychowania morskiego, nadawania mu sformalizowanego kształtu, można rozpatrywać na czterech powiązanych, choć częściowo także niezależnych poziomach. Pierwszym z nich jest poziom krajowy. Podejmowane tu działania stanowiły pewnego rodzaju impuls do rozwoju bezpośrednich form wychowania morskiego na niższych (regionalnych, lokalnych i instytucjonalnych) poziomach. Takim ważnym bodźcem dla rozwoju wychowania morskiego, właśnie z poziomu władz centralnych, była Uchwała Sejmu PRL z dnia 30 maja 1984 roku w sprawie polityki morskiej państwa. W dokumencie tym obok zapisów gospodarczych (poprawienia efektywności

¹⁶ Florian Znaniecki, *Socjologia wychowania* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001), 115.

¹⁷ Tadeusz Białas, *Liga Morska 1944–1953* (Gdańsk: Korab, 2002), *passim*.

wykorzystania zasobów morza) i ekologicznych (przeciwdziałania procesowi degradacji środowiska morskiego) wskazuje się na aspekt wychowawczy – związany z poszerzeniem wiedzy dotyczącej morza, wzbudzaniem zainteresowania sprawami morskimi i rozwijaniem świadomości morskiej całego społeczeństwa – głównie zaś młodzieży¹⁸.

Kolejny rok (1985) przynosi następną inicjatywę wzmacniającą instytucjonalne ramy wychowania morskiego. W roku tym, o czym przypomina Stanisław Tołwiński, przedstawiciele Polskiego Związku Żeglarskiego (PZZ) oraz Ministerstwa Oświaty i Wychowania podpisali porozumienie dotyczące realizacji programu edukacji morskiej młodzieży. Program ten obejmował tworzenie „1000 szkół pod żaglami” w celu spopularyzowania żeglarstwa wśród młodzieży. Dodajmy, że w ramach tego projektu powołano także Szczecińską Szkołę pod Żaglami. Najbardziej aktywni uczestnicy szkoły mogli w ramach nagrody popłynąć w rejs po Bałtyku na H. Rutkowskim¹⁹. Takie pełnomorskie rejsy na żaglowcach, realizowane także w innych programach adresowanych do dzieci i młodzieży, należy uznać za sztandarowy (najbardziej efektywny, ale i efektywny) sposób realizacji wychowania morskiego.

Poza tymi ważnymi z punktu widzenia rozwoju wychowania morskiego dokumentami w omawianym okresie istotne były jeszcze dwie inne inicjatywy podjęte na rzecz nautycznej działalności wychowawczej. Jak podkreśla Elżbieta Marszałek, ważnym elementem rozwoju wychowania morskiego było: nadanie w 1984 roku przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania formalnoprawnych warunków umożliwiających tworzenie szkolnych Kół Ligii Morskiej oraz ogłoszenie 1986 roku „Rokiem Morskim w Oświacie”. Wydarzenia te pociągnęły za sobą szereg działań mieszczących się w ramach wychowania morskiego²⁰.

Wskazane działania łączyły poziom ogólnokrajowy z poziomem regionalnym i lokalnym. Warto wspomnieć tu o wymienionych już instytucjach ukierunkowanych na wdrażanie szeroko rozumianego wychowania morskiego, czyli PZZ, Ligę Morską i Rzeczną (LMiR) oraz ZHP. Wszystkie wskazane organizacje,

¹⁸ Andrzej Tubielewicz, „Założenia polityki morskiej”, w: *Edukacja Morska w systemie oświaty szkolnej. Poradnik dla nauczycieli*, red. Jerzy Głowczyk et al. (Gdańsk: IKN-ODN, 1986), 9–10.

¹⁹ Stanisław Tołwiński, „Polski Związek Żeglarski w edukacji morskiej społeczeństwa”, w: *XIV Sejmik Morski, Edukacja Morska w Polsce*, red. Izabella Dunin-Kwinta (Szczecin: Wydawnictwo Foka, 1998), 113.

²⁰ Elżbieta Marszałek, „Edukacja morska dzieci i młodzieży jako ważny element wychowania dla przyszłości”, w: *XIV Sejmik Morski*, 103.

choć w różnych zakresach, realizują nadal zadania ukierunkowane na wychowanie morskie, czego przykładem jest np. Misja Ligi Morskiej i Rzecznej.

Misją Ligi Morskiej i Rzecznej – jak czytamy na stronie internetowej (LMiR) – jest edukacja morska oraz kształtowanie świadomości morskiej społeczeństwa, zwłaszcza młodzieży; naszym zadaniem jest pokazać kolejnym pokoleniom nowe perspektywy w myśl przysłowia: „morze żywi i bogaci”; już Stanisław Staszic w 1790 roku głosił: TRZYMAJMY SIĘ MORZA; naszą siłą jest połączenie tradycji i doświadczenia z nowoczesnością²¹.

Wprowadzaniu w życie wskazanych postulatów wychowawczych służą organizowane przez Ligę konkursy, szkolenia i rejsy²². Podobny cel stawia sobie Związek Harcerstwa Polskiego, który wychowanie morskie realizuje za pośrednictwem specjalnie powołanej fundacji Centrum Wychowania Morskiego ZHP. Jak czytamy na stronie internetowej fundacji:

Centrum Wychowania Morskiego ZHP jest Fundacją powołaną przez Związek Harcerstwa Polskiego służącą wychowaniu morskiemu młodzieży, jej aktywizacji marynistycznej, a także kształceniu harcerskich kadr wodnych²³.

Poza wskazanym krajowym (centralnym) i organizacyjnym (ponadregionalnym) poziomem wdrażania wychowania morskiego warto także podkreślić działania podejmowane na poziomie lokalnym. Dobrym tego przykładem jest realizowany od 2010 roku Program Edukacji Morskiej w Gdańsku²⁴ oraz Szczeciński Program Edukacji Wodnej i Żeglarskiej „Morze przygody – z wiatrem w żaglach” realizowany przez Pracownię Edukacji Morskiej przy Pałacu Młodzieży²⁵. Oba programy adresowane są do dzieci i młodzieży, która dzięki uczestnictwu w programie, w tym także w krótkich rejsach, może zapoznać się z morską specyfiką swoich miast. Poza wskazanymi poziomami wdrażania działań z zakresu wychowania morskiego szczególnie istotne były i są nadal inicjatywy podejmowane

²¹ LMiR, dostęp 01.09.2016, www.lmir.pl.

²² Małgorzata Chojnowska, Iwona Królikowska, „Wychowanie morskie w działaniach Ligi Morskiej i Rzecznej”, w: *Z Ligą czy bez Ligi? 95 lat Ligi Morskiej i Rzecznej*, red. Bartłomiej Pączek (Gdynia: Wydawnictwo JP, 2013), 8–11.

²³ Centrum Wychowania Morskiego ZHP, dostęp 01.09.2016, www.cwm.edu.pl/o-cwm-zhp.

²⁴ Program Edukacji Morskiej w Gdańsku, dostęp 01.09.2016, www.programedukacjimorskiej.pl/o-programie.

²⁵ Pracownia Edukacji Morskiej. Pałac Młodzieży – Pomorskie Centrum Edukacji, dostęp 01.09.2016, palac.szczecin.pl/edukacja-morska.

na najniższym poziomie organizacyjnym przez poszczególne szkoły bądź nawet z inicjatywy indywidualnych nauczycieli. Poziom ten jest o tyle badawczo ciekawy, że jest stosunkowo słabo rozpoznany, a jednocześnie ma podstawowe znaczenie dla rzeczywistego wdrażania wychowania morskiego. Wiedza dotycząca działań wychowawczych samych nauczycieli nie jest zwykle dostępna bezpośrednio na poziomie *desk research*, tak jak ma to miejsce w przypadku pozyskiwania danych o dużych programach regionalnych czy lokalnych. Ten aspekt wychowania morskiego wymaga więc odrębnych (bezpośrednich) badań.

Głównym celem zaprezentowanych dalej badań było poznanie opinii i działań nauczycieli dotyczących wdrażania wychowania morskiego w obrębie edukacji szkolnej.

Wychowanie morskie w szkole – wyniki badań

Badanie opinii nauczycieli i sposobów wdrażania przez nich wychowania morskiego zostało przeprowadzone przez autorów niniejszego artykułu w 2015 roku. Badanie dotyczyło nauczycieli uczących na różnych poziomach kształcenia, począwszy od przedszkola, przez szkołę podstawową i gimnazjalną, aż do szkół ponadgimnazjalnych. Badanie przeprowadzone zostało za pomocą ankiety pocztowej. Do dyrektorów wylosowanych 50 szczecińskich szkół wysłano 100 kwestionariuszy. Każdy dyrektor został listownie poproszony o przekazanie kwestionariusza ankiety dwóm nauczycielom. W badaniach udało się uzyskać 46-procentowy zwrot wypełnionych ankiet (46 kwestionariuszy).

Strukturę uzyskanej próby przedstawiono w tabelach 1 i 2.

Podstawowe pytanie, jakie zostało skierowane do nauczycieli, odnosiło się do wprowadzania przez nich zagadnień morskich w trakcie pracy dydaktycznej. Na pytanie: „Czy w swojej pracy dydaktycznej wprowadza Pani/Pan elementy wychowania morskiego (nauczania zawierającego elementy wiedzy o morzu)?” 38 nauczycieli (z 46 przebadanych) odpowiedziało twierdząco. Siedmiu odpowiedziało przecząco, jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi. Jak wynika z przeprowadzonych badań, nauczyciele, którzy wdrażają elementy wychowania morskiego, stosują zróżnicowane formy dydaktyczne (tabela 3).

Tabela 1. Stanowisko pracy nauczycieli biorących udział w badaniu

Miejsce pracy – stanowisko	Częstość	Procent
Nauczyciel wychowania przedszkolnego	20	43,48
Nauczyciel w szkole podstawowej	5	10,87
Nauczyciel w szkole gimnazjalnej	11	23,91
Nauczyciel w szkole ponadgimnazjalnej	7	15,22
Nauczyciel w szkole gimnazjalnej/ nauczyciel w szkole ponadgimnazjalnej	3	6,52

Źródło: badania własne.

Tabela 2. Wiek respondentów

Kategorie wiekowe	Częstość	Procent	Procent skumulowany
20–29 lat	2	4,35	4,35
30–39 lat	11	23,91	28,26
40–49 lat	16	34,78	63,04
50–59 lat	13	28,26	91,30
60–69 lat	4	8,70	100,00

Źródło: badania własne.

Tabela 3. Formy prowadzenia zajęć z wychowania morskiego

Forma zajęć	Prowadzę	Nie prowadzę	Nie dotyczy	Procent korzystających z danej formy zajęć
Gry i zabawy	24	15	7	52,17
Nauka wierszy, piosenek o tematyce morskiej	27	12	7	58,70
Rozmowa na temat problematyki morskiej	26	13	7	56,52
Konkursy związane z problematyką morską	18	21	7	39,13
Czytanie dzieciom książek o tematyce morskiej	22	17	7	47,83

Uwaga: Odpowiedzi wielokrotnego wyboru.

Źródło: badania własne.

Z wymienionych form wychowania morskiego najmniejszą popularnością cieszą się konkursy związane z problematyką morską (39% respondentów). Wskazana forma wychowania morskiego w szkołach ma zatem jeszcze spory, niewykorzystany w pełni potencjał. Jest to pewna przestrzeń dla działań regionalnych czy

lokalnych związanych np. z promocją morskiego charakteru danej miejscowości poprzez ogłaszanie konkursów (adresowanych do szkół) o tematyce morskiej. Ważnym wskaźnikiem, ujętym w tabeli, jest także stosunkowo często zaznaczana odpowiedź: „Rozmowa na temat problematyki morskiej”. Rozmowa taka jest w sposób jasny, intencjonalny i bezpośredni ukierunkowana na wychowanie morskie. Jest to zatem dobry wskaźnik rzeczywistego zainteresowania nauczycieli tą formą wychowania. „Gry i zabawy” czy „Nauka wierszy, piosenek o tematyce morskiej” mają o tyle mniejsze znaczenie dla podjętej tu problematyki, iż mogą stanowić przypadkową tzn. niezamierzoną, nieintencjonalną formę wychowania morskiego.

Kolejnym ujętym w badaniach zagadnieniem były opinie na temat znaczenia (roli) i przeszłości wychowania morskiego.

Tabela 4. Opinie nauczycieli dotyczące realizacji wychowania morskiego

Ocena trafności wypowiedzi	Zdecydowanie tak	Tak	Raczej tak	+/-	Raczej nie	Nie	Zdecydowanie nie
Wychowanie morskie sprzyja identyfikacji z regionem	30	12	3	0	1	0	0
Wychowanie morskie zachęca do pracy na morzu	4	13	10	14	1	2	0
Wychowanie morskie stanowi ważny aspekt edukacji w naszym regionie	17	15	10	3	0	0	0
Wychowanie morskie kojarzy mi się z PRL-em	1	0	0	6	10	15	11
Wychowywanie dzieci w duchu „morskości” jest czymś ważnym	7	13	10	9	2	4	0
W okresie PRL-u kładziono większy nacisk na wychowanie morskie	3	8	1	23	7	2	0

Uwagi: symbol +/- oznacza kategorię „trudno powiedzieć”. Wartości poszczególnych opcji opinii wobec wypowiedzi 2–6 nie sumują się do 46 (liczba nauczycieli) z powodu nielicznych przypadków braku danych.

Źródło: badania własne.

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 4, większość nauczycieli uznaje regionalne znaczenie wdrażania wychowania morskiego. Wychowanie morskie ma budować łączność (identyfikowanie się) młodzieży z regionem. Funkcja ta, związana z budowaniem tożsamości regionalnej, jest szczególnie istotna dzisiaj, w dobie znacznych migracji (odpływu młodych ludzi z regionu) i szerszych

problemów demograficznych. Wychowanie morskie może być tu zatem instrumentalnie rozumiane jako sposób na podnoszenie atrakcyjności regionu poprzez promowanie jego specyficznego, morskiego właśnie charakteru. Druga z funkcji wychowania morskiego, o której pisaliśmy we wcześniejszej części artykułu, nie jest tu już przez samych nauczycieli tak wyraźnie akcentowana. Większość uznaje wprawdzie, że wychowanie morskie „zachęca do pracy na morzu”. Przekonanie to nie jest jednak tak zdecydowane, jak w przypadku kreowania identyfikacji z regionem. Fakt ten będzie miał zapewne przełożenie na rodzaj treści przedstawianych przez nauczycieli w ramach wychowania nautycznego. Istotne jest także to, że respondenci, mimo wyraźnego historycznego tła wychowania morskiego, przeważnie nie wiążą go z okresem PRL-u. Wychowanie morskie nie ma także wśród nauczycieli negatywnych konotacji, o czym świadczy przeważające wśród badanych przekonanie wyrażone w stwierdzeniu „wychowywanie dzieci w duchu morskości jest czymś ważnym”.

Istotnym zagadnieniem w kontekście podjętej problematyki jest także wybór treści, które powinny, zdaniem nauczycieli, znaleźć się w programie wychowania morskiego (tabela 5).

Tabela 5. Wykaz zagadnień, które zdaniem nauczycieli, powinny znaleźć się w ramach wychowania morskiego (1 – najważniejszy element wychowania morskiego, 8 – element najmniej ważny)

Wykaz zagadnień	Uśredniona ranga	Kolejność wskazań	N ważnych
Historia związana z życiem ludzi na morzu (bitwy morskie, odkrycia geograficzne)	5,14	7	44
Wiedza dotycząca biologii morza (wiedza na temat organizmów morskich)	4,47	4	45
Historia regionu nadmorskiego związana z morzem	3,00	1	45
Wiedza dotycząca społecznego wymiaru pracy na morzu i zawodów morskich	4,86	6	43
Wiedza dotycząca ekologicznych problemów związanych z ochroną morza	3,82	2	45
Wiedza dotycząca gospodarczego znaczenia morza	3,84	3	45
Wiedza dotycząca technicznych rozwiązań stosowanych na morzu (np. budowy statków)	5,67	8	43
Wiedza dotycząca kultury morskiej (np. świąt związanych z morzem, symboli, sztuki)	4,60	5	45

Źródło: badania własne.

Według opinii nauczycieli najbardziej istotnym tematem, który powinien znaleźć się w programie wychowania morskiego jest „historia regionu nadmorskiego związana z morzem”. Na kolejnych miejscach plasują się zagadnienia związane z ochroną morza (zagadnienia ekologiczne) i kwestie gospodarczego znaczenia morza. Kwestie te powinny być zatem uwzględniane w procesie wdrażania wychowania morskiego na poziomie regionalnym czy lokalnym. Programy wychowania morskiego obejmujące wskazane zagadnienia (w szczególności trzy najwyżej oceniane przez respondentów tematyki) mają bowiem większe szanse spotkania się z pozytywnym odbiorem samych nauczycieli. To zaś podnosi oczywiście szansę ich efektywnej realizacji wśród uczniów.

Wychowanie morskie może poszczycić się w Polsce długą tradycją, która nie ma, jak pokazały badania, negatywnych konotacji. Wychowanie morskie jest zdaniem nauczycieli czymś pożądanym, budującym tożsamość i więź z regionem.

W wyniku badań pojawił się zatem nowy cel i nowy sposób rozumienia wychowania morskiego; wychowania ukierunkowanego na tworzenie tożsamości regionalnej. Samo przekonanie nauczycieli o znaczeniu i wartości wychowania morskiego jest także dobrym prognostykiem dalszego jego rozwoju. Na podstawie wypowiedzi respondentów można zakładać, że inicjatywy związane z wychowaniem morskim, jeśli tylko będą podejmowane i kierowane do szkół, mają dużą szansę na pozytywne przyjęcie przez grono nauczycielskie. Warto więc pamiętać o regionalnym potencjale wychowania morskiego.

Bibliografia

- Białas, Tadeusz. *Liga Morska 1944–1953*. Gdańsk: Korab, 2002.
- Borucki, Zenon. „Czas wolny marynarzy na lądzie a problem przystosowania”. W: *Czas wolny marynarzy na lądzie*, red. Ludwik Janiszewski, 106–136. Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Zachodniopomorskiego w Szczecinie, 1973.
- Borucki, Zenon. *Osobowość a przystosowanie zawodowe marynarza*. Wrocław: Ossolineum, 1986.
- Bryniewicz, Wioleta. *Geneza i dzieje socjologii morskiej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2004.
- Chojnowska, Małgorzata, Iwona Królikowska. „Wychowanie morskie w działaniach Ligi Morskiej i Rzecznej”. W: *Z Ligą czy bez Ligi? 95 lat Ligi Morskiej i Rzecznej*, red. Bartłomiej Pączek, 7–24. Gdynia: Wydawnictwo JP, 2013.
- Gundic, Ana, Lovro Maglic, Damir Zec. „Recent developments in higher maritime education in Croatia”. *Scientific Journal of Maritime Research* 29 (2015): 115–121.

- Janiszewski, Ludwik. *Rybaczy dalekomorscy. Studium socjologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1967.
- Koczorowski, Eugeniusz. *Ludzie od masztów i żagli*. Gdańsk: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986.
- Marszałek, Elżbieta. „Edukacja morska dzieci i młodzieży jako ważny element wychowania dla przyszłości”. W: *XIV Sejmik Morski. Edukacja Morska w Polsce*, red. Izabella Dunin-Kwinta, 101–110. Szczecin: Wydawnictwo Foka, 1998.
- Marszałek, Elżbieta. *Wskazówki metodyczne do pracy szkolnych kół Ligi Morskiej i Rzecznej*. Szczecin: Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Turystyczna w Szczecinie, 2002.
- Mieczkowski, Waldemar. „Działalność Centrum Wychowania Morskiego ZHP”. W: *XIV Sejmik Morski, Edukacja Morska w Polsce*, red. Izabella Dunin-Kwinta, 119–121. Szczecin: Wydawnictwo Foka, 1998.
- Milian, Lech. *Zawód marynarza floty transportowej*. Gdynia: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Morskiej, 1974.
- Nolan, Bryan. „A Possible Perspective on Deprivations”. W: *Seafarer and Community, Towards a Social Understanding of Seafaring*, red. Peter H. Fricke, 89–96. London: Croom Helm Ltd, 1973.
- Olchowy, Tadeusz. „Podstawowe procesy i etapy kształtowania się świadomości społeczno-zawodowej marynarzy”. W: *Ludzie morza*, red. Ludwik Janiszewski, 73–93. Szczecin: Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie, 1969.
- Pallis, Athanasios A., Adolf K.Y. Ng. „Pursuing maritime education: an empirical study of students’ profiles, motivations and expectations”. *Maritime Policy & Management* 38 (2011), 4: 369–393.
- Sampson, Helen, Lijung Tang. „Strange things happen at sea: training and new technology in a multi-billion global industry”. *Journal of Education and Work* 29 (2016), 8: 980–994.
- Sorokin, Pitirim. *Ruchliwość społeczna*. Warszawa: IFiS PAN, 2009.
- Syrek, Ewa. *Wychowanie jako przedmiot analiz pedagogiki społecznej i socjologii wychowania*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1987.
- Tenfjord, Ole W. „Mental Diseases Among Norwegian Seamen”. *Biuletyn Instytutu Medycyny Morskiej w Gdańsku* 17 (1966), 3: 373–377.
- Tołwiński, Stanisław. „Polski Związek Żeglarski w edukacji morskiej społeczeństwa”. W: *XIV Sejmik Morski, Edukacja Morska w Polsce*, red. Izabella Dunin-Kwinta, 111–118. Szczecin: Wydawnictwo Foka, 1998.
- Tubielewicz, Andrzej. „Założenia polityki morskiej”. W: *Edukacja Morska w systemie oświaty szkolnej. Poradnik dla nauczycieli*, red. Jerzy Głowczyk, Tadeusz Białas,

- Maria Etmańska, Stanisław Kowszewicz, Ryszard Seyda, 8–14. Gdańsk: IKN-ODN, 1986.
- Woźniak, Robert B. *Mikrosocjologia edukacji w zarysie*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.
- Woźniak, Robert B. „Społeczne ramy wychowania na statku morskim”. *Nautologia 2* (1981): 56–66.
- Znanięcki, Florian. *Socjologia wychowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

Źródła internetowe

- LMiR. Dostęp 01.09.2016. www.lmir.pl.
- Centrum Wychowania Morskiego ZHP. Dostęp 01.09.2016. www.cwm.edu.pl/o-cwm-zhp.
- Program Edukacji Morskiej w Gdańsku. Dostęp 01.09.2016. www.programedukacjimorskiej.pl/o-programie/.
- Pracownia Edukacji Morskiej. Pałac Młodzieży – Pomorskie Centrum Edukacji. Dostęp 01.09.2016. <http://palac.szczecin.pl/edukacja-morska/>.

ON THE UNDERSTANDING, IMPLEMENTING AND THE NEED FOR MARITIME UPBRINGING. MARITIME UPBRINGING IN THE OPINION OF WESTPOMERANIAN TEACHERS

Keywords: maritime sociology, maritime upbringing, sociology of education, maritime education, youth

Abstract

One of the interests of maritime sociology beside the maritime professions, social maritime processes, seaside communities has been for decades maritime upbringing. The idea of maritime upbringing as well as the activities associated with it have been constantly transforming. The aim of the article is to specify the current ways of understanding the maritime upbringing and the rules of implementing this idea by teachers of various educational levels.

The authors of the article present the results of their survey among teachers (quantitative research, questionnaire survey by post) employed in Westpomeranian schools. As it comes to more detailed research problems the authors make attempt to answer two

questions: which forms of maritime upbringing are preferred by teachers and what functions in their opinion it should fulfil in the upbringing process.

According to the research maritime upbringing is thought to be desired especially when incorporated in the process of building local identity.